

УДК 1(091) : 340.12

ІДЕЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ СУТІ ПРАВА У ВЧЕННІ БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО

Марія Альчук

*Львівський національний університет ім. І. Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

Проаналізовано значущість вивчення історико-філософської спадщини українського філософа права, яка зумовлена необхідністю концептуального осмислення проблем філософії права, розвитку сучасного правознавства. З'ясовано думку Б. Кістяківського, що той порядок, який встановлює право, завжди розумний, справедливий і гарантує свободу. Все знання про право потрібно синтезувати, результатом чого має бути розкриття і розуміння суті права.

Ключові слова: історико-філософська спадщина, право, правознавство, філософія права, гуманістичне знання, синтез.

Вчення Б. Кістяківського про сутність права спричинило наукові суперечності, які не припиняються донині. Так, на початку XXI ст. також відбуваються дискусії щодо проблеми суті та об'єктивності права, які вважається вельми складними. Зокрема, Є. Булигін розглядає об'єктивність права з позиції правового позитивізму (як Г. Кельзен, А. Росс, Х. Харт). У дослідженнях українських філософів права В. Бачиніна, С. Максимова виокремлюється принципова важливість проблеми об'єктивності як реальності на методологічному рівні. Проблеми суті та реальності права аналізується з філософських та спеціально-наукових позицій. Також різні аспекти реальності досліджуються зарубіжними філософами і соціологами – представниками феноменологічної герменевтики (П. Рікер), соціології (П. Бергер, Т. Лукман); українськими філософами (Є. Бистрицький, В. Козловський, В. Мазепа, В. Малахов, С. Пролеєв, Л. Ситниченко, Л. Шкляр).

Мета статті – проаналізувати ідею про право як гуманістичну цінність, яка реалізується у формах соціальної комунікації та здійснюється завдяки справедливості, свободі, відповідальності, солідарності.

Наприкінці XIX – початку XX століть багатьма правознавцями та філософами права формулюється завдання надання правознавству наукового характеру, тобто завдання створення науки про право. Б. Кістяківський підкреслював, що для розвитку науки про право велике значення має напрям, темп та інтенсивність філософського мислення. Він поділяв думку І. Канта про те, що визначення поняття і предмета права є складним, адже воно належить до філософських понять. Тому, аналізуючи працю І. Канта “Критика чистого розуму”, Б. Кістяківський зазначав, що

визначення права є філософським, в основу якого покладено принцип свободи. “В сучасних термінах це визначення звичайно виражають у формулі: право є сукупність норм, які встановлюють та розмежовують свободу осіб [6, с.223]”. І. Кант підкреслював, що дати визначення досить “приємно, але нерідко дуже важко. Юристи й дотепер шукають дефініцію для свого поняття права [5, с.418]” і часто цьому надавали іншого значення. За І. Кантом поняття права належить до філософських понять і стосується предмета права, тому досить важко дати його визначення. Так він зауважував щодо характеру понять, що “висловлюючися точно, жодне поняття, дане а рїогї, наприклад: субстанція, причина, право, справедливість і т. д., також не піддається дефініції [5, с.417]”.

Б. Кістяківський підкреслював, що через шістнадцять років у праці “Метафізика моралі” І. Кант дав визначення права, в основі якого закладено принцип свободи. Це визначення сформульовано так: “право – це сукупність умов, за яких свавілля однієї особи сумісна із сваволею іншої з позиції загального закону свободи [4, с.139]”. Тобто право є сукупністю норм, які встановлюють і розмежовують свободу осіб на підставі вимог категоричного імперативу моральності. Право не лише визначає межі свободи, а й оберігає і забезпечує її та протистоїть насильству. Щодо такого визначення, то простежують суто філософське трактування права. Право завдяки розуму, з одного боку, впорядковує надмірні претензії окремої особи, а з іншого – вписує абстрактні вимоги моральності в об’єктивні взаємини з іншими людьми. У праці “Критика практичного розуму” І. Кант вирізняв моральність та легальність як характеристики людської поведінки. До моральних відносяться ті дії, які не лише збігаються з об’єктивними вимогами морального закону, але й свідомо визначені на його основі. Право обмежує свободу кожного за умови згоди його із свободою всіх інших, наскільки це можливо за певним загальним законом. Він поділяв право на природне і позитивне, а правопорядок – умова надійності правовідносин у суспільстві. І. Кант здійснив моральне обґрунтування права.

Філософ права аналізував застосування методу класифікацій, що знаходить низку понять, в якому вказують місце і поняття права. Таким чином розкривалася відмінність між правом і мораллю. Цей підхід не дав справді наукового знання про право. Це лише описовий підхід щодо права. Він вважав, що Г. Шершеневич – яскравий представник такого напрямку, який орієнтував пізнання права за допомогою догматичної юриспруденції. У праці “Определение понятия о праве” він ставив завдання знайти суттєву ознаку, що завжди характеризує право [13, с.7]. Отже, Г. Шершеневич відкидав ідею природного права, не досліджував причинові та телеологічні характеристики суті права.

Б. Кістяківський розкривав доробок учених у галузі філософії права і детально окреслював всі важливі аспекти. Так, Р. Єрінг вперше поставив наукове завдання, що право потрібно вивчати не лише як систему норм і понять, а й як реальне явище. Головна думка роботи закладена ним у самій назві “Ціль у праві” та визначала напрям усього дослідження. Отже, Р. Єрінг стверджував, що право – явище телеологічного порядку, а його суть визначається його ціллю [14, с.320]. Керуючись догматичним методом, він намагався розкрити ті цілі, які змогли б визначити суть права. Б. Кістяківський критикував Р. Єрінга за таке дослідження цілі та суті права.

Проти такого твердження Р. Єрінга виступали Е. Цітельман (у Німеччині), С. Муромцев (у Росії). Вони розвинули протилежне твердження про право як

природне явище, суть якого визначається причинами, що зумовлюють його і діють в ньому. Отже, завдання дослідити право як реальне явище отримало два різні підходи. “Потрібно дослідити не лише ціль, але й причину в праві [7, с.660]”. Б. Кістяківський зауважив недоліки, які завадили правильній науковій розробці такого завдання. З одного боку, її розробляли вчені з різних країн, та й самі ідеї протиставлялись. З іншого боку, саме завдання було методологічно недосконалим. Дослідження Е. Цітельмана, що право зумовлене певними причинами, не розкривало корінної відмінності між належним і необхідним, нормою і законом. Така відмінність лише через кілька років була встановлена і розвинута В. Віндельбантом у праці “Прелюдії” (1882).

С. Муромцев у праці “Определение и основное разделение права” глибше досліджував право як явище, зумовлене причинами [10, с.15]. Він протиставляв лише теоретичне вивчення права юридичній догматиці. Для нього завдання наукового вивчення права визначилась як дослідження причинових співвідношень чи законів. Б. Кістяківський зазначав, що С. Муромцев досліджував причини, які розкривають виникнення і розвиток права, а не його суть. Тобто, він замінив питання про суть права питанням про його походження.

На переконання Б. Кістяківського дослідити право як причиново-зумовлене явище можна у двох аспектах: соціальному і психологічному. Загальна теорія права досліджує причинову зумовленість права як соціального явища. Вивчаються причинові соціальні відносини між індивідами та соціальними групами, їхні інтереси, боротьба, компроміси, примирення, щоб проаналізувати і встановити ті елементи, які зв'язані з імперативно-атрибутивною природою правових переживань [7, с.674]. Досліджувати їх потрібно в динаміці, тобто у причиново-зумовлених діях. Лише так буде пізнана психічна природа права. Завдяки соціальним і психологічним методам дослідження право пізнається як психічно-соціальне явище. Отже, досить складно досліджувати право як явище телеологічне. Саме оцінка людиною цілей ускладнюється багатоманітністю та різносторонністю права. Виділяють такі цілі для визначення суті права:

- емпіричні (гетерогенні) цілі, які організують спільне життя людей ;
- трансцендентальні цілі, які належать розуму (інтелектуальній свідомості) ;
- раціональні цілі, які зумовлюють суть права, бо в ньому втілюється все розумне у спільному житті людей;
- етичні цілі, як носії свободи і справедливості [7, с.678-680].

Як зазначав Б. Кістяківський, важливого значення надається єдиній етичній цілі (свободі), яка зумовлює природу права. Така етична суть права не зводиться до однієї чи багатьох етичних цілей. Зокрема філософи XVIII ст. вважали, що у праві здійснюється одна мета – свобода, яку і в XIX ст. визнавали Б. Чічерін, Е. Трубецькой, Р. Штаммлер.

За Б. Кістяківським, насправді, право розвивається і зумовлюється двома різними етичними цілями: воно є одночасно носієм і свободи, і справедливості [7, с.680]. Так, право втілює у собі свободу і справедливість найбільш повно і досконало. Право як реальне явище зумовлене причинами і цілями. Отже, потрібно науково пізнати право, розкриваючи та аналізуючи шляхи дослідження цих причин і цілей.

Б. Кістяківський аналізував основні підходи до розкриття суті права. Визначити суть права можливо через дослідження у теоретичному і технічному

аспектах. Для здобуття теоретичних знань потрібно дати поняттєве визначення права. Філософія права є гуманітарною наукою. Так, у гуманітарних науках об'єкти дослідження не конкретні і не обмежені, тому знання про них мають логічно визначатись. Так як поняття визначаються відповідно до правил формальної логіки, то для цього виділяють критерії реальної суті права. Він викремлював потребу розкриття причини та цілі права як реального явища. Такою є методологічна вимога для отримання наукового знання про право.

Б. Кістяківський підкреслював, що у гуманітарних науках наукові знання досить рідко визначаються строго методологічно. Здебільшого, наукові знання отримують з них завдяки предметній класифікації, а не методами дослідження [7, с.681]. Для того, щоб теоретично отримати наукове знання про право, потрібно визначити його як поняття: соціально-наукове, психологічне, нормативне і державно-організаційне. Визначивши ці поняття окремо, треба систематизувати і поєднати їх в одне. Тоді ми отримаємо синкретичне поняття права. Він зазначав, що в науці про право є найбільш суперечливі теорії, які навіть виключають одна одну. Зокрема "головні питання про сутність і невід'ємні властивості права вирішуються представниками науки про право зовсім по-різному [7, с.374]". Зокрема теоретики права сперечаються із самого початку пізнання права, особливо щодо тієї сфери явищ до якої належить право. Тому виникають різні юридичні напрямки і школи.

Філософ виділив чотири напрямки дослідження права. Так, один з напрямків пов'язує право з державою та її примусовою владою. Теоретики права виділяють характерні риси діючого правопорядку: монополію держави на встановлення норм права та нагляд за їхнім здійсненням; право складається із наказів, виконання яких гарантується державою; право є державним за своєю природою; значення елемента примусу у розкритті сутності права. Цей підхід визначає право як "імперативне або державно - наказове явище [7, с.375]".

Другим є соціальний напрям. Багато правознавців вказують на те, що "право є явище соціальне і виражає певні стосунки між людьми, які охороняються самим суспільством [7, с.375]". Б. Кістяківський виокремлював характерні особливості даного напрямку: право виникає раніше держави, може існувати поза нею; втручання держави у добровільне здійснення правових норм може не відігравати ніякої ролі; процес правотворення здійснюється не в законодавчих установах, а в суспільстві, де право формується, зароджується та визріває; діяльність держав ґрунтується на правових нормах, які встановлюються конституціями. Отже, здійснення норм права не є прямим наслідком регулюючої та наглядової діяльності державної влади. Діяльність держави – зовнішня оболонка існуючого правопорядку, що не торкається сутності права [7, с.375].

Третім напрямком у Б. Кістяківського є психологічний. Представники третього напрямку критикують попередні напрями за зовнішні характеристики права, які не розкривають його внутрішню суть. Вони підкреслюють, що "право – явище нашого внутрішнього, психічного світу [7, с.376]". Характерні риси психологічної теорії: право – явище вольове, і виключно психічне; в основі права – душевні переживання, які мають певні властивості.

За Б. Кістяківським ці напрями характеризуються непримиренними протилежними поглядами про сутність права, а також на сферу явищ, до якої належить право. Важливим питанням на його думку є зв'язок права із мораллю, що

має не лише теоретичне, а й практичне, життєве значення. Так, у дослідженнях загальної теорії права “головний інтерес зосереджений на встановленні різниці між правом і мораллю, і навіть на їх протиставленні...Та дуже мало уваги надають питанню про те, в чому право і мораль є споріднені та близькі між собою [7, с.376-377]”. Щодо розрізнення права і моралі, то теоретики права здебільшого формально розрізняють їх.

Б. Кістяківський виділяв три підходи, які по-різному розкривають зв'язок права і моралі. Він аналізував перший підхід, який представлений Г. Єлінеком. Г. Єлінек у праці “Соціально-етичне значення права, неправди, і покарання” зазначав, що право характеризується мінімумом моральних вимог, який обов'язковий для всіх [2, с.60].

Соціально-наукове, психологічно-наукове поняття дають знання про право як причиново зумовлене явище. Нормативне поняття формує знання про право як телеологічне явище (зумовлене трансцендентальними цілями), тобто розумне і етично ціннісне. Такі знання про право науково систематизуються і визначаються поняттєво. Б. Кістяківський зазначав, що в соціально-науковому, психологічному і нормативному поняттях родові ознаки та видові відмінності утверджуються в якості необхідно належних праву не як формально-логічні узагальнення, а як причинова і як телеологічна закономірності [7, с.681]. Таке належне знання є науковим, тому що ґрунтується на конститутивних категоріях мислення.

Б. Кістяківського зауважував, що той порядок, який встановлює право, завжди розумний, справедливий і гарантує свободу. Також право зумовлене одночасно і причиново, і телеологічно. Загалом право як явище, незважаючи на багатоманітність, єдине. Отже, все знання про право потрібно синтезувати. Результатом такого синтетичного пізнання права має бути розкриття і розуміння суті права [8, с.789]. Тут не йдеться про визначення якогось одного поняття права. У своєму виступі на захисті дисертації Б. Кістяківський зазначав, що для вироблення цілісного знання про право потрібні особливі синтетичні форми пізнання; вони мають привести до пізнання не поняття, а суті права. Загальна теорія права має більш повно і всесторонньо синтезувати (поєднувати) наукові знання про право. У такому синтезі, що розкриває суть права, загальна теорія права пересікається з філософією права. Шлях до синтезу, як зазначав Б. Кістяківський, загальна теорія права шукає не в окремих гуманітарних науках, а у філософії культури.

У своїй філософсько-правовій концепції Б. Кістяківський аналізував загальні принципи створення системи наукових знань про право, особу, суспільство. Він розкривав право як соціальне явище, що виражає культуру суспільства, виходячи із плюралістичного підходу та доповнюваності методів. Також ним розроблено методи аналізу соціокультурної реальності права та правових відносин. Філософ розкрив право як соціальне явище, що входить до різних сфер людського життя і діяльності. “Право є і державно-організаційне, і соціальне, і психічне, і нормативне явище. Усі ці різні його прояви або всі сторони його багатолікої й багатоманітної сутності підлягають цілком самостійному вивченню та розробленню [9, с.153]”. Виділені основні підходи до права відповідають чотирьом концепціям права. Так аналітичний підхід, характерний для догматичної юриспруденції, відповідає позитивістській концепції права. Соціологічний підхід відповідає поняттю права як формі соціальних відносин. Психічний підхід відповідає психологічному поняттю права. Нормативний

підхід відповідає аксіологічному поняттю права. Він визначав їх як методологічні підходи, що відповідають чотирьом граням права та виступають як культурні феномени.

З розвитком суспільства і людини, право стає все більш складним і багатоаспектним явищем. Право вивчається багатьма науками: філософією права, теорією права, соціологією права, психологією права, антропологією права, тобто різними дискурсами. Та найважливішим є філософський дискурс – як філософська рефлексія основ права. Філософське обґрунтування особливо потрібне тоді, коли виникають серйозні сумніви в статусі об'єкту чи його буття в світі і тому використовують засадничі принципи, культурні цінності. Науковці визначають право, виходячи із більш загальних та фундаментальних понять – гармонії, свободи, справедливості, рівності та порядку. Філософське знання про право розкривається історично та теоретично. Отже, філософія права є філософською дисципліною, а це означає, що вона залежить від загально-філософської теорії та підпорядковується її формуванню і закономірностям розвитку. Зокрема, криза, що відбувається у сучасній науці проявляється в труднощах дослідження суті права та запропонованні його визначення відповідно новим умовам і пов'язана з проблемами ідентичності загальної філософської теорії. Потрібно виокремити важливість взаємозв'язку і взаємозумовленості, що дає підстави для більш детального і доказового аналізу взаємовідношень загальної філософської і філософсько-правової теорій.

Список використаної літератури

1. Альчук М. Філософія права Богдана Кістяківського : монографія / М. Альчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 300 с.
2. Еллинець Г. Соціально-етическое значение права, неправды и наказания / Г. Еллинець ; [пер. с нем. М. Власова]. – М. : Изд. Н.Н. Ключкова, 1910. – 148 с.
3. Жоль К. До питання про предметну область і методи сучасної філософії права / К. Жоль // Проблеми філософії права. – Київ-Чернівці : Рута, 2003. – Т. 1. – С. 37–40.
4. Кант И. Метафизика нравов в двух частях 1797 / И. Кант // Сочинения в 6 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4, ч. 1. – С. 107–304.
5. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; [пер. з нім. та приміт. І. Бурковського]. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.
6. Кістяковській Б. Методологическая природа науки о праве. (Вступительная статья) / Б. Кістяковській // Введение в науку права / Г. Радбрухъ. – М. : Трудь, 1915. – С. V–XX.
7. Кістяковській Б. Соціальныя науки и право. Очерки по методологии соціальных наук и общей теории права / Б. Кістяковській. – М. : Изд-е М. и С. Сабашниковыхъ, 1916. – 704 с.
8. Кістяковській Б. Диспутъ Б. А. Кістяковскаго въ Харьковскомъ Университете / Б. Кістяковській // Право : еженедельная юридическая газета. – 1917. – № 13. – С. 786–798.
9. Кістяківський Б. Вибране / Б. Кістяківський ; [пер. з рос. Л. Малишевської ; упорядкування, передмова і примітки Л. Депенчук] // Бібліотека часопису “Філософська і соціологічна думка”. – К. : Абрис, 1996. – 512 с.

10. *Муромцев С.* Определение и основное разделение права / С. Муромцев. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и К, 1879. – 240 с.
11. *Новгородцев П.* Нравственный идеализм в философии права / П. Новгородцев // Проблемы идеализма. – М., 1902. – С. 236–294.
12. *Чукин С.* Плюрализм. Солидарность. Справедливость. К проблеме идентичности философско – правового дискурса в ситуации постмодерна : монографія / С. Чукин. – СПб. : Санкт – Петербургский университет МВД России, 2000. – 281 с.
14. *Шершеневич Г.* Определение понятия о праве / Г. Шершеневич. – Казань, 1896. – 138 с.
15. *Jhering R.* Der Zweck im Recht / R. Jhering. – Leipzig : Breitkopf & Härtel, 1893. – 570 s.

*Стаття: надійшла до редакції 19.05.2011
прийнята до друку 26.10.2011*

IDEA HUMANISTIC LAW OF DOCTRINAL BOHDAN KISTYAKIVSKOGO

Mariya Alchuk

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of culture
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

Analyzed the importance of studying the historical and philosophical heritage of the Ukrainian philosopher of law, which is caused by the necessity of a conceptual understanding of problems of legal philosophy, the development of modern jurisprudence. According to B. Kistiakivsky shown that this procedure, which establishes the right, always intelligent, fair and guarantees freedom. All knowledge of the law need to synthesize, which results should be disclosed and understanding of the law.

Key words: historical and philosophical heritage, law, jurisprudence, philosophy of law, humanistic knowledge, synthesis.

ИДЕЯ ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ ПРАВА В УЧЕНИИ БОГДАНА КИСТЯКОВСКОГО

Мария Альчук

*Львовский национальный университет им. И. Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории культуры
ул. Университетская 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

Проанализировано значимость изучения историко-философского наследия украинского философа права, которая обусловлена необходимостью концептуального осмысления проблем философии права, развития современного правоведения. Выяснено мнение Б. Кистяковского, что тот порядок, который устанавливает право, всегда рациональный, справедливый и гарантирует свободу. Все знания о праве нужно синтезировать, результатом чего должно быть раскрытие и понимание сути права.

Ключевые слова: историко-философское наследие, право, правоведение, философия права, гуманистическое знание, синтез.